

Tomasz Wojewodziec¹
Katedra Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
Uniwersytet Rolniczy w Krakowie
Kraków

Perspektywy gospodarstw suplementarnych Pogórza Zachodniobeskidzkiego i Beskidów Zachodnich²

Perspectives for supplementary farms in the West Beskid Upland and Western Beskidy Mountains³

Abstract. The paper addresses issues of the economic decline of farms in the mountain and sub-mountain areas. The main objective of the work was to present opinions of users of farms reducing production concerning the way of future use of land resources at their disposal and the influence of the European integration process on their farm economic situation. The conducted analyses show a considerably advanced processes of economic decline in the investigated farms. In the perspective of a few years more than half of them will most probably lose their agricultural status, whereas the other will assume or stabilize their character of supplementary farms, where incomes derived from farming will actually provide only additional and generally small part of family income. Respondents' opinions on the influence of the European integration on their farms are diversified, but they only rarely see a chance for their farms' development, which results mainly from the acreage and character of the analyzed subjects.

Key words: economic decline, agricultural farms, supplementary farms

Synopsis. W pracy podjęto zagadnienia dotyczące upadku ekonomicznego gospodarstw na obszarach górskich i podgórszych. Głównym celem opracowania było przedstawienie opinii użytkowników gospodarstw ograniczających produkcję na temat planowanego sposobu wykorzystania posiadanych zasobów ziemi i wpływu procesu integracji europejskiej na sytuację gospodarstwa. W wyniku przeprowadzonych analiz można stwierdzić bardzo duże zaawansowanie procesów upadku ekonomicznego w badanych gospodarstwach. Ponad połowa z nich w perspektywie kilkunastu lat utraci najprawdopodobniej charakter rolniczy, a pozostałe przyjmą lub utrwalą charakter gospodarstw suplementarnych, z których dochody stanowiąc będą jedynie dodatkową i to na ogół niewielką część dochodów rodziny. Zdania respondentów na temat wpływu integracji europejskiej na ich gospodarstwa są podzielone, niemniej bardzo rzadko upatrują oni szans na rozwój swoich gospodarstw, co wynika głównie z wielkości i charakteru badanych podmiotów.

Słowa kluczowe: upadek ekonomiczny, gospodarstwa rolne, gospodarstwa suplementarne

Wprowadzenie

W badaniach naukowych ostatnich dwóch dekad bardzo wiele uwagi poświęcono potrzebie dywersyfikacji dochodów rodzin rolniczych i wdrażaniu koncepcji tzw. wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa, przy którym gospodarstwa rolnicze

¹ Dr inż., email: rrtwojew@cyf-kr.edu.pl

² Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006-2008 jako projekt badawczy nr 2 P06R 020 30

³ Research project financed from the state funds for science in 2006-2008 as a part of project no. 2P06R 020 30

nieposiadające wystarczającego potencjału do konkurencji na rynkach krajowych, a obecnie również na rynku Unii Europejskiej, powinny poszukiwać dodatkowych źródeł dochodów pozarolniczych. Dla obszarów leżących na pograniczu Śląska i Małopolski od niemal pół wieku bardzo charakterystyczny jest model gospodarstw dwuzawodowych (chłopsko-robotniczych), których powstawaniu sprzyjał rozwijający się dynamicznie na tym terenie przemysł. Transformacja gospodarki spowodowała znaczne ograniczenie miejsc pracy w przemyśle, co w połączeniu z pogorszeniem warunków ekonomicznych produkcji rolnej wymusiło uruchomienie potencjału przedsiębiorczości tkwiącego w lokalnym społeczeństwie. Można zatem twierdzić, iż koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich była na tym obszarze bardzo skutecznie wdrażana.

W konsekwencji zachodzących przemian należy odejść już dziś od tezy o „dodatkowości” zatrudnienia i dochodów pozarolniczych dla użytkowników gospodarstw rolnych (rolników i ich rodzin) tzw. Podbeskidzia. Dla większości rodzin rolniczych to dochody z gospodarstwa są dodatkowym źródłem dochodów, podczas gdy główne źródło utrzymania rodziny znajduje się poza posiadanym (użytkowanym) gospodarstwem rolnym. Pozwala to na definiowanie takich gospodarstw jako gospodarstw suplementarnych (uzupełniających dochody). Suplementarny charakter większości gospodarstw Pogórza Zachodniobeskidzkiego i Beskidów Zachodnich może być wynikiem celowej działalności ich właścicieli, bardzo często jest jednak kolejnym etapem ich upadku ekonomicznego na co zwracali już uwagę w swoich badaniach m.in. Moskal i inni [2002] oraz Wojewodzie [2008B]

Uwagi metodyczne

Opracowanie stanowi jeden z elementów rozważań nad przyczynami zaniechania i ograniczania produkcji rolniczej przez gospodarstwa rolne w południowej Polsce. Badania ankietowe zostały przeprowadzone wśród użytkowników gospodarstw rolniczych powiatu wadowickiego. Powiat wadowicki leży na pograniczu dwóch krain geograficznych Pogórza Zachodniobeskidzkiego i Beskidów Zachodnich, stwarza to przesłanki do twierdzenia, iż procesy zachodzące w gospodarstwach z tego obszaru dobrze oddają przebieg badanych zjawiska na obszarach górzystych (górkich i podgórkich) w tej części Karpat. Dobór gospodarstw ze względu na podjęty temat był celowo-losowy, przedmiotem zainteresowania były gospodarstwa, które zaniechały lub znacznie ograniczyły produkcję rolniczą w stosunku do okresu wskazanego przez respondenta za najlepszy dla tego gospodarstwa.

Głównym celem opracowania jest przedstawienie opinii użytkowników gospodarstw ograniczających produkcję odnośnie sposobu wykorzystania posiadanych zasobów ziemi i wpływu procesu integracji europejskiej na sytuację gospodarstwa. Podjęto również próbę oceny zaawansowania procesu upadku ekonomicznego w 262 badanych gospodarstwach oraz najbardziej prawdopodobnej drogi ich przekształceń w perspektywie kolejnych kilkunastu lat.

Upadek ekonomiczny rozumiany jest jako ograniczanie funkcji produkcyjnych gospodarstwa, aż do momentu całkowitego zaprzestania działalności rolniczej. Proces ten może następować gwałtownie (np. w wyniku zdarzeń losowych, sytuacji rodzinnej, stanu zdrowia), na ogół jednak przebiega stopniowo, będąc konsekwencją bardzo wielu

czynników, i to zarówno o charakterze zewnętrznym jak i wewnętrznym. Do czynników zewnętrznych, mających wpływ na inicjowanie procesów upadku ekonomicznego, ich skalę i tempo, należą przede wszystkim warunki ekonomiczne prowadzenia produkcji rolniczej, tj. relacje cen produktów rolnych i środków produkcji, udogodnienia i bariery wynikające z polityki państwa wobec rolnictwa. Bardzo istotną rolę odgrywa też alternatywny dochód, jaki rolnik może uzyskać z pracy poza własnym gospodarstwem, oraz wysokość renty ekonomicznej, jaką można uzyskać z udostępnienia posiadanych zasobów ziemi innym podmiotom. Do istotnych czynników wewnętrznych gospodarstwa zaliczyć należy wielkość i strukturę posiadanych zasobów ziemi, pracy i kapitału, preferowany model pracy i życia i in.

W prezentowanych rozważaniach dokonano oceny zaawansowania procesów upadku ekonomicznego wykorzystując następujące kryteria: przyczyny ograniczania produkcji, wiek użytkownika, zaangażowania członków rodziny w pracę w gospodarstwie, posiadane źródła dochodów członków rodziny, plany wykorzystania posiadanych zasobów. Wielość kryteriów i duża różnorodność badanych gospodarstw wymagały indywidualnego podejścia do każdego z nich. W wyniku przeprowadzonych procedur wyodrębnione zostały następujące grupy gospodarstw:

- *stabilne gospodarstwa rolnicze (ROL)*, w których produkcja rolnicza jest prowadzona przez osoby w wieku poniżej 50 lat i stanowi w dalszym ciągu główne źródło utrzymania rodziny,
- *stabilne gospodarstwa suplementarne (SU)*, w których po okresie ograniczania produkcji nastąpiła stabilizacja produkcji rolniczej, będącej istotnym źródłem samozaopatrzenia lub/i dodatkowych dochodów dla rodziny rolnika,
- *gospodarstwa na dożycie (DO)*, w których produkcja prowadzona jest głównie z myślą osiągnięcia świadczeń emerytalnych (co najmniej 1 osoba ma powyżej 50 roku życia i oczekuje na rentę bądź emeryturę rolniczą, brak realnego następcy, który podtrzyma produkcję rolniczą),
- *gospodarstwa seniorów (SE)*, w których produkcja wynika głównie z przyzwyczajenia i uporu osób posiadających świadczenia emerytalne lub rentowe (obydwaj współmałżonkowie mają powyżej 50 lat oraz niezarobkowe lub zarobkowe źródło dochodów i brak realnego następcy; może występować formalny następca, który jednak jedynie pomaga w gospodarstwie posiadając inne źródło dochodów),
- *gospodarstwa o charakterze spekulacyjnym (SP)*, czyli gospodarstwa przejęte przez następców z myślą o ich sprzedaży w przyszłości lub czerpania korzyści o charakterze socjalnym (np. dostęp do rolniczych ubezpieczeń społecznych); produkcja, o ile jest jeszcze prowadzona to przede wszystkim w celach zachowawczych (utrzymanie ziemi w dobrej kulturze rolnej aby korzystać z dopłat); w grupie tej występują również gospodarstwa pobierające dopłaty obszarowe mimo użyczenia swojej ziemi innym podmiotom (nieformalny i nielegalny charakter tego zjawiska powoduje, iż rolnicy nie przyznają się do tego w trakcie badań ankietowych),
- *gospodarstwa bezrolne (BR)*, czyli podmioty funkcjonujące w statystyce powszechnej jako gospodarstwa rolnicze, a nie posiadające w praktyce cech

gospodarstwa rolnego, tzn. powierzchnia < 1 ha UR lub/i produkcja rolnicza ograniczona do przydomowego ogródka.

Wyniki badań

Zlokalizowane na obszarze Pogórza Zachodniobeskidzkiego i Beskidów Zachodnich gospodarstwa rolne to przede wszystkim podmioty o bardzo małej powierzchni. Średnia wielkość badanych gospodarstw kształtowała się na poziomie 4,2 ha UR, co jest wielkością niewiele wyższą od średniej dla obszaru Małopolski. W ostatnich kilkunastu latach, mimo znacznego ograniczenia liczby miejsc pracy w przemyśle, wciąż znaczna część osób będących właścicielami bądź użytkownikami gospodarstw rolnych znajduje zatrudnienie poza rolnictwem, gdzie odradzają się małe i średnie przedsiębiorstwa. Ogromne znaczenie dla mieszkańców obszarów wiejskich tego regionu mają renty i emerytury wypracowane przez członków rodzin rolniczych w latach 70. i 80. XX wieku, stanowiąc niejednokrotnie główne źródło utrzymania całych rodzin.

Nie ulega wątpliwości, iż głównymi przyczynami ograniczania produkcji przez gospodarstwa rolne w Polsce są czynniki ekonomiczne, a przede wszystkim brak opłacalności produkcji oraz trudności zbytu wytwarzanych produktów rolnych. Ekonomia skali jest szczególnie bezwzględna dla małych gospodarstw obszarów górskich i podgórskich, które wobec braku możliwości uzyskania satysfakcjonujących cen za wytwarzane przez siebie produkty znacznie ograniczyły produkcję towarową. Spośród badanych gospodarstw obszarów podgórskich 18% nie wykazało w 2005 roku żadnej produkcji towarowej, natomiast wśród tych, które taką produkcję wytworzyły, wynosiła ona średnio niecałe 7700 zł rocznie. Wśród gospodarstw zlokalizowanych na obszarach górskich aż 28% nie oferowało swojej produkcji na rynku, średnia wartość produkcji sprzedanej gospodarstw posiadających powiązania z rynkiem wynosiła natomiast około 6200 zł. Świadczy to o tym, iż większość badanych gospodarstw produkuje głównie bądź wyłącznie na samozaopatrzenie.

Bardzo istotnymi przyczynami ograniczania i zaniechania produkcji rolnej są również następstwa zmiany modelu pracy poza gospodarstwem, gdzie pracodawcy wymagają bardzo często pełnej dyspozycyjności i mobilności, co bardzo utrudnia równoległe prowadzenie gospodarstwa. Brak następców oraz niechęć ludzi młodych do pracy w rolnictwie wynika m.in. z braku parytetu dochodowego przy porównaniu pracy w gospodarstwie rolniczym i pracy najemnej poza gospodarstwem. Wzrastające wynagrodzenia w gospodarce powodują wzrost kosztów alternatywnych pracy we własnym gospodarstwie, co przy niskich cenach za wytwarzane produkty rolne prowadzi do braku uzasadnienia ekonomicznego dla prowadzonej w nim produkcji rolnej [Wojewódzic 2008B]

Wśród badanych gospodarstw dominowały zdecydowanie gospodarstwa suplementarne, stanowiące dodatkowe źródło dochodów dla użytkujących je rodzin. Dla co dwudziestego gospodarstwa, dochody z rolnictwa stanowiły główne źródło dochodów (ROL). Ponad połowę badanych gospodarstw stanowiły jednostki, które można zakwalifikować do stabilnych gospodarstw suplementarnych (SU). Za bardzo wysoki uznać

należy udział gospodarstw użytkowanych przez osoby posiadające już wypracowane wcześniej emerytury lub renty (SE). Bardzo często gospodarstwa te posiadają formalnego następcę, jednak jego zaangażowanie w pracę w gospodarstwie jest bardzo małe (<10 h tygodniowo).

Średnia powierzchnia UR w gospodarstwach użytkowanych przez osoby posiadające już wypracowane świadczenia emerytalno-rentowe oraz w gospodarstwach o charakterze spekulacyjnym jest relatywnie mniejsza niż w pozostałych grupach. Znaczna część gospodarstw oczekujących na świadczenia emerytalne lub rentowe (DO) to gospodarstwa, które przez wiele lat próbowały zachować charakter gospodarstw rolniczych lub stabilnych gospodarstw suplementarnych. Wobec braku środków na rozwój, problemów zdrowotnych, a przede wszystkim braku zainteresowania gospodarowaniem wśród następców ograniczyły one produkcję przyjmując postawę „na dotrwanie”. Gospodarstwa te posiadają jednak przeciętnie większe zasoby ziemi i uzyskały w 2005 roku wyższą przeciętną wartość produkcji towarowej niż stabilne gospodarstwa suplementarne, co pośrednio świadczyć może o większym znaczeniu rolnictwa i dochodów rolniczych dla rodzin z nimi związanych (tabela 1).

Tabela 1. Wybrane charakterystyki badanych gospodarstw w zależności od zaawansowania procesu ograniczania produkcji

Table 1. Selected characteristics of analyzed farms according to the stage of reduction of production process

Charakterystyka	Grupy gospodarstw				
	ROL	SU	DO	SE	SP
Udział w liczbie badanych gospodarstw, %	4,6	56,9	11,1	21,8	5,7
Średnia powierzchnia w momencie przejścia przez obecnego właściciela, ha	6,4	4,1	4,1	3,5	3,2
Średnia powierzchnia w 2006 r., ha	5,6	4,1	4,8	3,2	3,3
Przeciętna liczba osób zaangażowanych w pracę w gospodarstwie w 2006 r.	3,3	3,2	3,3	2,5	0,7
Przeciętne nakłady pracy, FWU*/100 ha UR	34,8	30,3	27,1	32,9	1,8
Przeciętna wartość produkcji towarowej w 2005 r. tys. zł/gospodarstwo	16,5	5,6	9,8	2,2	1,5

* FWU – roczna jednostka pracy nieopłaconej równa 2200 godzin.

Źródło: badania własne

Mała podaż ziemi na lokalnym rynku bardzo ogranicza rozwój podmiotom silniejszym ekonomicznie, część gospodarstw wciąż „walczących” o przetrwanie dodatkowo nie posiada wystarczających zasobów finansowych na powiększanie swojej bazy produkcyjnej. Obrót ziemią rolniczą przyjmuje zazwyczaj formę użyczenia ziemi. Powszechnie spotykane jest zatrzymywanie „prawa” do pobierania dopłat bezpośrednich przez właściciela ziemi, który ponosi również obciążenia finansowe wynikające z tytułu własności, tj. podatek rolny, składka na ubezpieczenie społeczne, OC gospodarstwa rolnego. Mimo pojawiających się coraz częściej przesłanek wskazujących na chęć sprzedaży lub formalnego wydzierżawienia posiadanych gruntów, barierę może stanowić deklarowana

powszechnie w 2004 roku chęć otrzymywania dopłat do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), która ogranicza możliwość dokonywania obrotu ziemią przez pięć lat od momentu otrzymania pierwszej płatności.

Możliwość sprzedaży ziemi rozważa 8,0% gospodarstw poddanych badaniom. Największą skłonność do sprzedaży ziemi wykazują gospodarstwa uznane za podmioty o charakterze spekulacyjnym. Podmioty uznane za stabilne gospodarstwa suplementarne najchętniej w przypadku zaniechania produkcji rolniczej podzieliłyby posiadaną ziemię na działki (i w domyśle sprzedały), na takie rozwiązanie wskazywało ponad 30 % respondentów z tej grupy (kategoria „inne” tabela 2). Największy odsetek respondentów gotowych sprzedać ziemię na cele rolnicze odnotowano wśród skrajnych grup wiekowych do 30 lat i powyżej 60 (około 15%). Osoby młode traktują ziemię mniej sentymentalnie, osoby w starszym wieku nie mogąc przekonać swoich bliskich do podjęcia gospodarowania, łatwiej ulegają ich presji godząc się na sprzedaż ziemi (pieniądze łatwiej jest podzielić). Na przywiązanie osób starszych do ziemi pośrednio wskazuje również gotowość do pozostawienia ziemi odłogiem. O ile wśród rolników w wieku do 30 roku życia skłonnych do odłogowania ziemi było około 7%, to wraz z wiekiem odsetek ten wzrastał, osiągając wśród rolników w wieku powyżej 60 lat ponad 21%. Do ciekawych wniosków skłania analiza skłonności do wydzierżawienia gruntów w zależności od wykształcenia respondenta. Można postawić tezę, iż im wyższe wykształcenie tym skłonność do wydzierżawienia gruntów większa. O ile wśród respondentów z wykształceniem podstawowym skłonnych do wydzierżawienia ziemi w przyszłości było około 14 %, to wśród osób z wykształceniem wyższym prawie 30 %, przy czym żaden z respondentów posiadających wyższe wykształcenie nie rozważał sprzedaży ziemi na cele rolnicze, a co trzeci gotów był ją podzielić na działki.

Tabela 2. Opinie respondentów na temat przyszłości gospodarstwa w zależności od zaawansowania procesów jego upadku ekonomicznego

Table 2. Respondents' opinions on their farm future according to the stage of process of farm economic decline

Grupy gospodarstw	Co stanie się z posiadanymi gruntami rolnymi w przypadku dalszego ograniczenia lub zaniechania produkcji rolniczej					
	ziemia będzie obsiewana	pozostawienie ziemi odłogiem	oddanie ziemi w dzierżawę	sprzedaż ziemi na cele rolnicze	przekazanie ziemi członkowi rodziny	inne
ROL	50,0	8,3	8,3	8,3	25,0	8,3
SU	26,8	12,8	18,8	6,7	22,1	34,9
DO	31,0	13,8	17,2	10,3	24,1	20,7
SE	12,3	24,6	14,0	8,8	26,3	17,5
SP	0,0	33,3	20,0	13,3	13,3	26,7
Razem	23,7	16,4	17,2	8,0	22,9	27,9

Źródło: badania własne

Odsetek gospodarstw utrzymujących się wyłącznie bądź głównie z pracy we własnym gospodarstwie z roku na rok się zmniejsza. Przeprowadzone badania wskazują, iż jest on

wyższy na obszarach podgórskich niż górskich. Według danych GUS w 2002 roku dla co piątej rodziny rolniczej w skali całego kraju głównym źródłem utrzymania była praca we własnym gospodarstwie rolnym⁴. Wskaźnik ten był natomiast o ponad połowę niższy na obszarze Pogórza Zachodniobeskidzkiego i Beskidów Zachodnich. Dla co trzeciego gospodarstwa domowego użytkownika gospodarstwa rolnego głównym źródłem dochodów były niezarobkowe źródła utrzymania, w tym renty i emerytury [Wojewodziec 2008A].

Zdaniem respondentów dochody z gospodarstwa rolniczego pozostają głównym źródłem utrzymania dla około 14% gospodarstw znajdujących się w ich sąsiedztwie, przy czym potwierdza się teza postawiona powyżej, iż większy odsetek takich gospodarstw jest na obszarach podgórskich niż górskich (tabela 3). Wynika to m.in. ze średniej wielkości gospodarstw i rolniczej przydatności gleb do produkcji rolnej. Respondenci bardzo niechętnie przyznają się do wyjazdów do pracy za granicami kraju (około 8%), bardzo chętnie jednak wskazują na znaczenie tego zjawiska wśród sąsiadów, gdzie dotyczy ono ich zdaniem około 30% rodzin.

Skala upadku ekonomicznego gospodarstw rolniczych jest bardzo trudna do precyzyjnego obliczenia, gdyż znaczna część gospodarstw to podmioty „papierowe”, nie prowadzące działalności rolniczej, a mimo to funkcjonujące w oficjalnych statystykach jako gospodarstwa rolne. Zdaniem respondentów około 1/3 gospodarstw rolniczych w ich sąsiedztwie nie prowadzi już działalności rolniczej, a w perspektywie najbliższych dziesięciu lat zjawisko to dotyczyć będzie około połowy gospodarstw na badanym obszarze, co, biorąc pod uwagę odsetek gospodarstw nie posiadających realnego następcy, jest twierdzeniem uzasadnionym.

Tabela 3. Opinie respondentów na temat sytuacji w gospodarstwach sąsiadów, %

Table 3. Respondents' opinion on situation in their neighbours' farms, %

Sytuacja w gospodarstwach sąsiadów	Region		
	Pogórze Zachodniobeskidzkie	Beskidy Zachodnie	Razem
Odsetek gospodarstw w najbliższym sąsiedztwie w których:			
A/ głównym lub wyłącznym źródłem utrzymania jest gospodarstwo rolne	16,4	10,6	13,6
B/ przynajmniej jedna osoba z rodziny czasowo wyjeżdża do pracy za granicą	33,8	26,5	30,3
C/ nie prowadzi się działalności rolniczej, a ziemia jest wydzierżawiona lub leży odłogiem	31,4	36,1	33,6
D/ trudno będzie znaleźć następcę, który chętnie poprowadzi gospodarstwo	50,9	47,5	49,3
E/ w perspektywie dziesięciu lat nie będzie się prowadziło żadnej działalności rolniczej poza	46,4	54,4	50,3

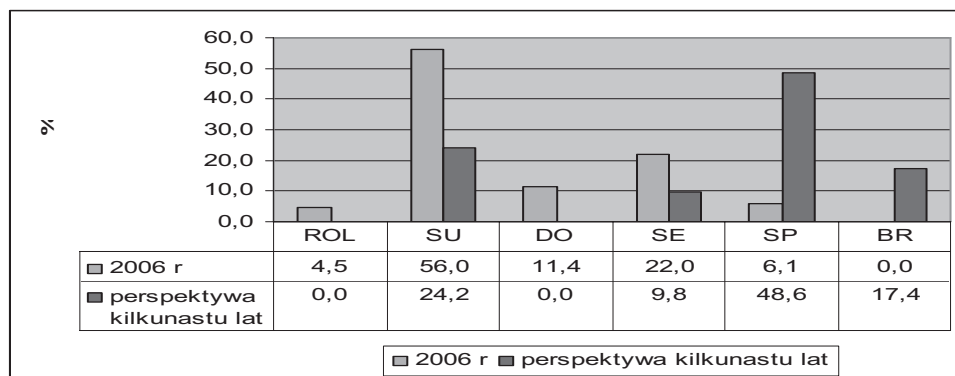
⁴ Gospodarstwo według GUS to obszar użytków rolnych o powierzchni powyżej 0,1 ha.

przydomowym ogródkiem			
F/ w perspektywie dziesięciu lat sprzeda ziemię rolniczą	33,8	36,9	35,3

Źródło: badania własne

Zdaniem respondentów w wyniku postępujących procesów upadku ekonomicznego dojdzie do uwolnienia znacznych zasobów ziemi rolniczej, gdyż na sprzedaż ziemi zgodzi się co trzecie gospodarstwo w ich sąsiedztwie. Do prognozy tej należy jednak podchodzić bardzo ostrożnie, gdyż, jak wykazują analizy udzielanych odpowiedzi, respondenci znacznie częściej dopuszczają możliwość sprzedaży ziemi przez sąsiadów niż swojej własnej. Dlatego też dużo bardziej prawdopodobne jest gwałtowne nasilenie zjawiska dzierżawy i użyczenia ziemi.

Przeprowadzone badania i obserwacje pozwalają na twierdzenie, iż będzie się w dalszym ciągu zwiększała liczba gospodarstw zaprzestających produkcji i udostępniających posiadane zasoby ziemi innym podmiotom. Wśród badanych gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą, w perspektywie kilkunastu lat nie będzie już najprawdopodobniej gospodarstw, gdzie głównym źródłem dochodów będzie praca we własnym gospodarstwie rolnym (rys. 1). Większość prowadzących je rolników uzyska świadczenia emerytalne, a przejmujący ziemię formalni następcy pracują już obecnie zawodowo poza gospodarstwem, co spowoduje przekształcenie tych gospodarstw w gospodarstwa seniorów (SE) lub w przypadku dużego zaangażowania następcy w działalność rolniczą w stabilne gospodarstwa suplementarne (SU). Możliwe jest również całkowite odejście od produkcji rolniczej. Brak w sporządzonej kilkunastoletniej prognozie dla badanych gospodarstw podmiotów, gdzie głównym źródłem dochodów będzie gospodarstwo rolnicze (ROL) oraz tzw. gospodarstw na dożycie nie oznacza, że nie będzie takich gospodarstw na badanym obszarze. Gospodarstwa o takim charakterze będą bowiem powstawały z gospodarstw, które jeszcze dziś próbują walczyć o przetrwanie zwiększając skalę produkcji, bądź procesy ograniczania produkcji następują w nich wolniej, przez co nie znalazły się w analizowanej grupie gospodarstw.

Rys. 1. Struktura zbiorowości badanych gospodarstw według najbardziej prawdopodobnych kierunków przekształceń w perspektywie kilkunastu lat

Fig. 1. Structure of the population of analyzed farms according to the most probable directions of transformations in several years' perspective
Źródło: [Wojewodzie 2008C]

Szacuje się, że spośród tzw. „stabilnych gospodarstw suplementarnych” w perspektywie kilkunastu lat swój obecny charakter zachowa poniżej 40%, świadczą o tym m.in. obecne zaangażowanie potencjalnych następców w pracę w gospodarstwie, wiek obecnych użytkowników gospodarstw oraz ich opinie na temat przyszłości gospodarstwa i posiadanych zasobów. Przy czym nie we wszystkich gospodarstwach już dziś można wskazać realnych następców.

$$\text{SU} \rightarrow \text{SU} (34\%) \rightarrow \text{SU} (34\%)^5$$

Prawdopodobnie około 15 % stabilnych gospodarstw suplementarnych w perspektywie kilku najbliższych lat przekształci się w gospodarstwa oczekujące świadczeń emerytalno-rentowych, a tylko połowa z nich ma szansę na kontynuację działalności rolniczej w przyszłości i powrót do charakteru „stabilnego gospodarstwa suplementarnego”.

$$\text{SU} \rightarrow \text{DO/SE} (15\%) \rightarrow \text{SU} (7\%)$$

Pozostałe gospodarstwa zasilą szeregi gospodarstw o charakterze spekulacyjnym.

$$\text{SU} \rightarrow \text{DO/SE} (15\%) \rightarrow \text{SP} (8\%)$$

Co piąte gospodarstwo z grupy stabilnych gospodarstw suplementarnych prawdopodobnie sprzeda posiadaną ziemię lub wycofa się z jej użytkowania, ograniczając swoją działalność rolniczą do powierzchni mniejszej niż jeden hektar lub rezygnując z niej całkowicie. Przy czym około 13% stabilnych gospodarstw suplementarnych już w najbliższych kilku latach zmieni swój charakter na gospodarstwa o charakterze spekulacyjnym (SP).

$$\text{SU} \rightarrow \text{SP/BR} (19\%) \rightarrow \text{SP} (13\%)$$

$$\text{SU} \rightarrow \text{SU/BR} (19\%) \rightarrow \text{BR} (6\%)$$

W gospodarstwa o charakterze spekulacyjnym w perspektywie kilku lat przekształci się i utrzyma przez pewien okres ten charakter prawdopodobnie co trzecie gospodarstwo kwalifikowane obecnie jako stabilne gospodarstwo suplementarne.

$$\text{SU} \rightarrow \text{SP} (32\%) \rightarrow \text{SP} (32\%)$$

Tabela 4. Opinie respondentów na temat wpływu procesu integracji z UE na przemiany zachodzące w ich gospodarstwie w zależności od zaawansowania procesu upadku ekonomicznego, %

Table 4. Respondents' opinions on the influence of European integration process on changes occurring in their farms according to the stage of their economic decline, %

⁵ Ten i podobne poniższe zapisy mają oznaczać kolejne stadia alternatywnych przekształceń grupy gospodarstw suplementarnych. Suma procentów w stadium pośrednim (kilka lat) końcowym (kilkanaście lat) daje 100%.

Grupa gospodarstw	Wpływ przystąpienia Polski do struktur Unii Europejskiej na gospodarstwo				
	przyspieszy proces upadania	nie będzie miał większego wpływu	spowolni proces upadania	zahamuje proces upadania	przyczyni się do rozwoju
ROL	25,0	8,3	50,0	8,3	8,3
SU	28,1	35,6	21,2	7,5	7,5
DO	34,5	37,9	20,7	0,0	6,9
SE	32,1	42,9	12,5	5,4	7,1
SP	7,1	78,6	0,0	7,1	7,1
Razem	28,4	38,5	19,5	6,2	7,4

Źródło: badania własne

Respondenci bardzo rzadko upatrują szanse na przetrwanie swojego gospodarstwa w korzyściach płynących z procesu integracji europejskiej (7,4%). Jest to zresztą uzasadnione, ze względu na wielkość i charakter badanych gospodarstw. Przedstawione wyniki badań (tab. 4) potwierdzają tezę, iż wprowadzane rozwiązania i instrumenty wsparcia w dużej mierze spowalniają przekształcenia strukturalne na wsi, bowiem im proces upadku ekonomicznego w gospodarstwie jest mniej zaawansowany, tym odsetek opinii o spowalnianiu procesu upadku ekonomicznego gospodarstw przez instrumenty wspólnotowej polityki rolnej większy. Utrwalanie obecnej struktury obszarowej gospodarstw jest czynnikiem hamującym podnoszenie konkurencyjności w gospodarstwach potencjalnie rozwojowych, które szczególnie na badanym obszarze cierpią na brak wolnych zasobów ziemi.

Ponad 1/3 badanych respondentów ma świadomość, iż wpływ procesów integracji europejskiej na ich gospodarstwa jest bardzo ograniczony, a procesy w nich zachodzące są wynikiem czynników mających często charakter wewnętrzny.

Podsumowanie

Gospodarstwa ograniczające produkcję na obszarze Pogórza Zachodniobeskidzkiego i Beskidów Zachodnich to przede wszystkim gospodarstwa suplementarne, dla których dochody (w przypadku gospodarstw samozaopatrzeniowych produkcja) uzyskiwane z pracy we własnym gospodarstwie rolnym stanowią jedynie uzupełnienie do głównych dochodów, których źródłem jest praca poza gospodarstwem. Przedstawione wyniki badań pokazują, iż w przypadku dalszych niekorzystnych zmian relacji pomiędzy opłatą pracy własnej w gospodarstwie a alternatywnym dochodem z pracy poza gospodarstwem, następować będzie dalsze ograniczanie, a w konsekwencji zaniechanie działalności w badanych gospodarstwach rolnych. Szacuje się, iż w perspektywie kilku lat w powiecie wadowickim produkcji rolniczej nie będzie prowadziło 50-60% gospodarstw, a na sprzedaż swojej ziemi zdecydować się może nawet 30 % jej właścicieli. Najczęściej wskazywaną formą wykorzystania posiadanych zasobów ziemi w przypadku dalszego ograniczania

produkcji jest podział posiadanej ziemi na działki (i oczekiwanie na korzystne oferty zakupu), a w przypadku braku możliwości przekwalifikowania ziemi na cele pozarolnicze przekazanie jej komuś z rodziny lub oddanie w dzierżawę. Co piąty z respondentów nie dopuszczał możliwości całkowitego zaprzestania produkcji twierdząc, iż bez względu na okoliczności ziemia pozostanie obsiana.

Ocena wpływu procesów integracji europejskiej na gospodarstwa respondentów była bardzo zróżnicowana, niespełna 30% pytanym wskazywało na przyśpieszenie procesów ograniczania produkcji i upadku ekonomicznego jako na jeden ze skutków procesów integracyjnych. Pozostałe osoby uzależniały tempo i zakres procesu ograniczania produkcji od innych czynników, doszukując się nawet szans na spowolnienie lub zahamowanie procesu ograniczania produkcji. Niespełna 8% badanych użytkowników gospodarstw widziało szanse na rozwój swojego gospodarstwa.

Literatura

- Moskal S., Kotala A., Hoły M. [2002]: Miejsce rolnictwa w dążeniach życiowych młodych mieszkańców wsi małopolskiej. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu* nr 941, ss. 137-143.
- Wojewodzic T. [2008A]: Dochody gospodarstw domowych rodzin rolniczych Pogórza i Beskidów Zachodnich. [W:] *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Szanse rozwojowe obszarów wiejskich w przestrzeni europejskiej*. Tom 2. S. Sokołowskiej i A. Bisaga (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, ss. 145-151.
- Wojewodzic T. [2008B]: Economical Breakdown of Agricultural Farms in Western Beskidy Region. [W:] *Európske a národné perspektívy, Medzinárodné Vedecké Dni 2008*. Fakulta ekonomiky a manažmentu. Slovenská Poľnohospodárska Univerzita v Nitre, Nitra.
- Wojewodzic T. [2008C]: Strategie dostosowawcze gospodarstw ograniczających produkcję rolniczą. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, seria Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* nr 67, ss. 57-66.